

Ryssän koulussa

Anssi Sinnemäki

Kari Ketola: *Ryssän koulussa. Suomalaiset Venäjän stipendiaatit autonomian aikana 1812–1917. Finemor Oy, 2007. 267 s.*

Idänkaupassa elämäntyönsä tehnyt Kari Ketola äityi eläkeikäisenä väittelemään 25.5.2007 Helsingin yliopiston slavistiikan ja baltologian laitoksella aiheesta, jonka hän taatusti tuntee nahoissaan. Varhaisten edeltäjiensä tapaan Ketolakin oppeteli ammattitaitonsa alkeet Moskovan-stipendiaattina 1966–1967. Autonomian aikana tällaisia yliopiston lähettämiä oman aikansa ”ASLA-stipendiaatteja” oli lähes 400.

Kun Suomi siirtyi Ruotsin vallan alta Venäjän suuriruhtinaskunnaksi, virkakieleksi pyrittiin saamaan venäjä, joskin siirtymäaikaa annettiin ”toistaiseksi”. Siitä venähti pitkä rupeama. Alkuun keisarin luottohenkilö ja Suomen asiain hoitaja G. M. Armfelt toimi tarmokkaasti (kaiketi ranskaksi) sen puolesta, että suomalainen eliitti oppisi hallitsemaan venettä ja pystyisi pitämään Suomen puolta. Tässä tarkoituksessa kehitettiin vuodesta 1812 lähtien muotoja, joiden puitteisissa Venäjälle, erityisesti Moskovaan lähetettiin apurahan turvin suomalaisnuorukaisia opiskelemaan emämaan kieltä, kulttuuria ja tapoja.

Koska Suomen ja Venäjän välille oli tiedossa pitkä yhteinen projekti, tarkoituksena oli sekä helpottaa asiainhoidossa tarvittavaa kommunikaatiota ylimalkaan että lähentää kansoja toisiinsa. Pitkällä tähtäimellä yhtenä keskeisenä tavoitteena oli syrjäyttää ruotsi suomalaisen eliitin kielenä, mikä antoi tilaa ikään kuin vaivihkaa suomen kielelle, koska sitä alun alkaen pidettiin ”alempana” ja niin muodoin vaarattomampana kielenä kuin ruotsia. Aikaa myöten asetelma tuki merkittävästi suomalaisen kansallistunteen ja itsetietoisuuden nousua.

Ketolan väitöskirjasta nousee melko selkeä viesti: huomattavasta panostuksesta huolimatta suomalaiset eivät sadassa vuodessa paljonkaan edistyneet venäjänaitoissaan. Kokonaisuutena katsoen maassa vallitsi sitkeästi ilmapiiri, jota voi kuvata passiiviseksi vastarinnaksi. Tietenkin oli konjunktuurivaihtelua. Tunnetusti aina yksinvaltan otteen heiketessä Suomessa on osattu ulosmitata tilanteen suomat edut (erityisesti Krimin ja Japanin sodan jälkimainingeissa, puhumattaan ensimmäisestä maailmansodasta).

Ketolan tulkinnan mukaan merkittävä kielteinen asennekäänne tapahtui 1844, kun stipendin ehtoihin liitettiin viiden vuoden opetusvelvollisuus Venäjältä paluun jälkeen. Ketolan tarjoama evidenssi on hieman heiveröinen eikä kirjan aineisto tue täysillä väitettä dramaattisesta käänteestä. Ainakin väitteen tueksi olisi tarvittu laajempaa ajan asenneilmaston analyysia vaikkapa suhteutettuna venäläisen sensuurin ja kontrollin kiristymiseen yhtäältä ja ajanhengen muutosvetoiseen liikehdintään toisaalta niin Suomessa, Venäjällä kuin kaikkialla Euroopassa.

Mitä esimerkiksi tarkoitti se, että sensuuri takertui (sinänsä aiheellisesti) Runebergin *Nadeschdan* (1841) yhteen itsevaltiuden vastaiseen säkeeseen, mutta vallankumousvuonna 1848 *Vänrikki Stoolin tarinat* sai ilmestyä? Venäjän omissa kuvioissa vuorostaan slavofiilien ja panslavistien ja toisaalta zapadnikkien ikuinen köyden veto on heijastunut muun muassa myös Suomi-asenteisiin. Näitäkin olisi hyödyllistä analysoida.

Piispanhiipasta piippalakkiiin

Mutta muinakin kuin sekasorron kausina suomalaiset pitivät ikään kuin luonnostaan etäisyyttä Venäjään. Keisarille kyllä oltiin kuuliaisimpia, mutta se oli eri asia kuin suostua liian läheisiin tekemisiin Venäjän kanssa, saatikka sulautumaan, mikä oli peikoista pahin. Tämä ilmeni erityisesti ”Moskovan maisterien” halveksuntana. Sängen usein heidät leimattiin opportunisteiksi ja jopa maanpettureiksi. Kunniansa sai kuulla jo Karl Gustav Ottelin, vuoden 1812 stipendiaateista toinen: vielä neljännesvuosisata Venäjän-vuotensa jälkeen hänen valintansa Porvoon piispaksi vuonna 1838 sanottiin pahojen puheiden mukaan johtuneen vain siitä, että hän oli suosikki virkaan ammoiseen stipendiaattina ja ryssän hännystelijänä.

Huippunsa tämä asenne saavutti tietenkin autonomian loppukaudella, kun venäläistämispyrkimykset aktivoituivat kahtena aaltona: Venäjä pyrki tosissaan katkaisemaan sata vuotta vallinneen ”toistaiseksi”-välivaiheen. Silloin suomalaisessa sisäpolitiikassa heilui erityisen herkästi ”epäisänmaallisuuden” leimakirves (kääntäen vähän samaan tapaan kuin 1970-luvulla vastaava ”neuvostovastaisuuden” työkalu).

Jollain tasolla tämän satavuotisen lähentämisprojektin epäonnistumisesta kertoo se Ketolan sivumennen esittämä tieto, että sadoista stipendiaateista tiettävästi ainoastaan muutama avioitui venäläisen kanssa, kun vastaava lukema Venäjän armeijassa palvelleiden suomalaisten sotilaiden kohdalla oli huomattavasti korkeampi.

Kritisoitavaa

Luultavasti väitöskirjan tärkein kontribuutio on Ketolan Helsingin yliopiston keskusarkistosta kokoamat tiedot stipendiaateista (ja reputetuis-takin), varsinaisena kaunistuksena suppein henkilötiedoin varustettu matrikkeli. Muuten teos on löysästi jäsennellyt. Samat perusasiat toistetaan toistamistaan, mutta myös monet triviaaliteetit. Koko materiaalin käsittelyyn ja hallintaan olisi kaivannut lujempaa otetta. Myös monien paino-, nimi-, kieli- ja viitevirheiden määrä ylittää ärsytyskynnyksen. Kuka ihmeen Bondsorff? Mitä ovat Joustela 1963 ja Saarinen 1920? Entä Sulamaa 1994 – onko sellaista olemassakaan?

Tällä kohtaa siirryn kirja-arviossani toiselle tasolle, sillä pätevytyeni slavistina ja historioitsijana on nollan arvoinen. Sen sijaan harjoitan kritiikkiä keskikokeneen editorin oikeutuksella.

Jäin kaipaamaan Kari Ketolan väitöskirjasta paria asiaa, joita ei siellä ole, vaikka olisi ollut jossain muodossa suotavaa. Tutkimus on sinänsä selkeästi rajattu: kohteena on Venäjälle kieltä opiskelamaan lähetetyt suomalaiset; millä ehdoilla tämä tapahtui, millaista se oli ja mitä siitä seurasi. Silti olisin kaivannut tiettyjä taustoittavia ja suhteuttavia selvennyksiä. Venäjän valtakunnassa Suomen rajojen ulkopuolella asui esimerkiksi 1800-luvun lopussa lähes 40 000 suomalaista. Tässä suhteessa lähempi rajankäynti Max Engmanin tutkimuksiin ei olisi ollut pahitteeksi. Toisaalta kirjassa ei ole ensimmäistäkään viittausta J. E. O. Screenin tutkimuksiin, joissa käsitellään aika kattavasti suomalaisia Venäjän armeijassa ja heidän kulkuaan upseerikarriäärin kautta moniin muihinkin tehtäviin, myös kulttuurin välittäjiksi.

Puhumattakaan naisista, heidät on laiminlyöty taas kerran. Olisi sopinut vähintään mainita, että jo ennen kuin avattiin ”Moskovan maisteritie” aukeni myös suomalaisille (aatelis)naisille koulutusväylä Venäjällä. Suomalaisilla naisilla oli koko autonomiakauden ajan avoinna vapaaoppilaspaikkoja Katarina Suuren perustamaan Smolnan instituuttiin Pietarissa, niin että Elisabeth Löfvingin kokoaman matrikkelin mukaan sen

tai sitä kävi autonomian aikana kaikkiaan noin 230 suomalaisnaisista (ks. Elisabeth Löfving: *Finländska flickor i jungfrustiftet Smolna i Petersburg, Historiska och litteraturhistoriska studier* 63, SLF 1988, 277–306). Verkostojensa kautta myöskin nämä oman ryssänkoulunsa käyneet naiset välittivät Suomeen Venäjän-tuntemusta.

Kritiikkiä lieventävänä asianhaarana todettakoon, että sekä upseerit että Smolnan institutkat olivat voittopuolisesti ruotsinkielisiä.

Vaativattomia ehdotuksia

Editorina olisin kenties suunnannut painopistettä Moskovan koulun käyneiden lähikuviin: mitä heistä tuli, miten he vaikuttivat suomalaiseen kulttuuriin, jos vaikuttivat. Nyt tämä aspekti jää vain luettelomaisen maininnan varaan joidenkin harvojen kohdalla. Olisi kannattanut kaivaa syvemmälle. Esimerkiksi:

Axel Rafael Rosenqvist (myöhemmin Kurki; 1880–1950) opiskeli Pietarissa ja Moskovassa moneen otteeseen eri stipendien turvin vuosien 1902–1908 välillä. Hänen elinikäiseksi leipätyökseen tuli Suomalaisen normaalilyseon venäjän lehtorin virka, mutta hän väitteli jo vuonna 1914 kasvatustieteen alalta. Väitöskirjallaan Rosenqvist on jäänyt tieteenalansa historiaan ensimmäisenä empiiris-kokeellista tutkimusasetelmaa soveltavana suomalaisena tutkijana – ja ratkaisevat ensivaikutteensa hän sai Pietarin yliopiston pedagogiikan professorilta A. P. Netšajevilta, vaikka hän myöhemmin suuntautui erityisesti Saksaan. Nykyarvion mukaan tämä originelli ilmestys vaikutti Helsingin yliopiston kasvatustieteen dosenttina ja VR:n psykoteknillisen laboratorion johtajana muun muassa ammatinvalinta- ja työpsykologian kehitykseen syvällisemmin kuin yleisesti on tunnustettu (ks. esim. Pauli Kettunen: *Suojelu, suoritus, subjekti: työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*, Historiallisia tutkimuksia 189, SHS 1994; tai *Suomen tieteen historia* 2–4, WSOY 2000–2002).

Jaakko Ikola (1887–1951) opiskeli vuonna 1914 stipendin turvin yhdeksän kuukautta Venäjällä. Kehittääkseen ammattitaitoaan lehtimiehenä hän kiersi vielä kolmena kesänä omalla kustannuksella pitkin Venäjää ja imi Tšehovista alkaen ratkaisevat vaikutteensa paikallisilta mestareilta satiiriseen pakinatäiteeseensä, jota hän harjoitti vuosikymmenien ajan sanomalehti Vaasassa nimimerkillä Vaasan Jaakkoo ja nousi lajissaan esikuviansa veroiseen mestariluokkaan. Hän oli myös kokoomuksen hyvin oikeistohenkinen

kansanedustaja samanaikaisesti toisen pohjalaisstipendiaatin, IKL:n Hilja Riipisen kanssa.

Kolmantena mainittakoon vielä kuriositeettina henkilö, joka ei mitenkään kuulu kuvaan, mutta otan hänet silti tähän jonkinlaisena poikkeustapauksena kuvittamaan niitä ruohonjuuritason yhteyksiä, joita tiedetään vallinneen erityisesti Kannaksen, Inkerin ja Pietarin vaiheilla. Martti Merenmaa (1896–1972) ei ollut käynyt juurikaan kouluja, saati opiskellut kielen alkeita, kun hän nuorena miehenä vuonna 1915 karkasi kotoaan, hyppäsi junaan ja saapui aamuvarhaisella Pietariin päästäkseen taidemaalarin oppiin – ja pääsikin, vaikka ryhtyi myöhemmin kirjailijaksi. Hän loi sosiaalisten taitojensa turvin, jotka tuntuivat hyvin synkkaavan venäläisen mentaliteetin kanssa, omat suhdeverkostonsa kuin tyhjästä. Tämän kaiken hän kuvasi valloittavassa muistelmaromaanissaan *Aamu keisarin kaupungissa* (1963). Siinä on tavoitettu sellainen vapaa ja rento ajan ja paikan henki, jollaisen kanssa esimerkiksi Kari Ketolan tiuhaan siteeraama Ilmari Kianto ei millään tahtonut päästä sinuiksi.

* * *

Kaarle Sulamaa on tutkinut kaksinkertaisen Moskovan kesästipendiaatin Hilja Riipisen (1883–1966) pitkin ja poikin opinnäytteissään ja elämäkerrallisessa esityksessään. Ketola aave-

viittaa Sulamaahan (s. 94) kuvatessaan Venäjältä irtautumisen herättämiä riehakkaita tunnelmia kouluopikien keskuudessa ja sitä ambivalenttia tunnetta, jonka vallassa olivat venäjän kieleen ja kulttuuriin perehtyneet Moskovan-stipendiaatit. Niinpä Turgenjevin suomentaja Hilja Riipinen ”katseli vallankumousvuonna 1917, miten Lapuan maanviljelyskoulun pojat polttivat venäjän kirjansa ja totesi sivusta: ’Niin kai, niin kai!’”

Isäni Jussi Sinnemäki (1895–1958) oli kevään 1917 abiturientti ja Hilja Riipisen oppilas Lapualla. Hänen lukiolaisjäämistöstään löysin vahakantisen vihkon otsikolla ”Runosuomen-noksia”, joukossa Konstantin Balmontin hempeä runoke, jossa maisema ja sisäinen tunne kokivat olla yhtä. Toisen ja omakohtaisesti ainoan kerran törmäsin isän venäjäntaitoon vuonna 1956, kun hän jo vakavasti sairaana parahti Urho Kekkosen tultua valituksi tasavallan presidentiksi: ”Tämä on Suomen loppu!” Mutta huumorilleen uskollisena tämä Helsingin valtauksen veteraani lisäsi: ”Minkähän niminen uulitsa Mannerheimintiestä tulee?” Isän korostama venäjän sana jäi kauniisti soimaan kahdeksanvuotiaan pojan sisään.

Tämä on kuvitusta sille, millainen katkos Suomen ja Venäjän kulttuurisuhteissa vuoden 1917 vallankumousten jälkeen tapahtui.

Kirjoittaja on filosofian maisteri ja kustannustoimittaja.

TIETOKIRJA.FI

Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, Helsinki, 31.8. ja 1.9.2007

Tietokirjallisuuden lukijat ja ystävät, tekijät ja kustantajat kohtaavat ensimmäisessä TIETOKIRJA.FI-tapahtumassa.

Tule kuuntelemaan ja keskustelemaan, kun maamme johtavat tietokirjailijat kertovat, kuinka heistä tuli tietokirjailijoita, millaisia tietokirjoja he ovat tehneet ja miksi.

Julkisuudesta tutut henkilöt kertovat elämänsä tietokirjoista ja siitä, miten he käyttivät tietokirjallisuutta työssään.

Millainen on kaunokirjallisuuden ja tietokirjallisuuden, fiktion ja faktan rajapinta? Miten kaunokirjailijat käyttävät tietokirjallisuutta omissa teoksissaan?

Tapahtumassa ovat mukana mm. Suvi Ahola, Hannu-Pekka Björkman, Kari Enqvist, Jaakko Hämeen-Anttila, Jaakko Heinimäki, Unto Hämäläinen, Olli Jalonen, Anna Kortelainen, Kirsti Manninen, Hannu Mäkelä, Kaarina Määttä, Maarit Niiniluoto, Olli Rehn, Jari Sinkkonen, Erkki Tuomioja, Riitta Uosukainen ja kymmeniä muita kiinnostavia esiintyjä.

Tilaisuudet ovat yleisölle avoimia ja maksuttomia.

Lisätietoja ja yhteystiedot: www.tietokirja.fi